

Evropa i duša Istoka

Duhovno jedinstvo zapada je plod srednjega vijeka, ili, da točnije kažemo, plod gotike. To doba je posve jedinstveno; ni prije, ni poslije ne nalazi se što slična u povijesti. Prije vremena gotike bilo je u Evropi samo plemena i narodnih grupa, a poslije gotike samo još nacionalnih država. Onaj bijedni preostatak zajedničkoga duha, koji se tu i tamo u pojedinim područjima ušćivao još i u modernom životu, dragocjena je baština gotike, te eminentno sintetičke kulture. Raspadom kršćanskog kulturnog jedinstva krajem srednjega vijeka stvorene su tek osnove za nastajanje novog, izrazito analitičkog razdoblja, koje se temelji na prevlasti zapadne civilizacije. To je ono razdoblje, kojeg dramatsku i potresnu samrtnu borbu danas proživljavamo. Ali kroz dim i otrovne plinove, koji danas prekrivaju evropsko bojište, već se probija jasni obrisi nečeg novog: svijet niče u novoj slici, koja nadovezuje na društvene i moralne pojmove kršćanskog srednjeg vijeka, dok joj se etničko-geografsko središte pomiče dalje na istok.

U jednom od ranijih brojeva ovog časopisa govorilo se o apokaliptičkoj misiji Dostojevskoga i Nietzsche-a po shvaćanju Walter-a Schubarta; isti pisac prikazao je u jednom opširnijem djelu (»Evropa i duša Istoka« — Europa und die Seele des Ostens«, izdanje »Vita Nova« Luzern, 1939.) religiozno-kulturne i etničko-socijalne pretpostavke, koje tek pravo tumače duševni rast i epohalno djelovanje tih apokaliptičkih ličnosti. Ta je knjiga pisana iz perspektive Istoka. To nije samo trijezna i neutralna historijska bilanca jednog evropskog učenjaka, već je ovdje budućnost našla izražaja, a Schubart doprinosi samo svoj dio izgradnji te budućnosti. Budućnost, kako je pisac shvaća, je »svjetska borba i izravnanje između Istoka i Zapada, te nastajanje jedne zapadnoistočne kulture, koje će nosioci biti ivanovski ljudi buduće epohe.«

»Ivanovski čovjek« jest misaono središte njegova djela. Ovu Schubartovu knjigu ne smije se procijeniti samo kao djelo jednog kulturnog kritičara sa fenomenalnim znanjem, već je se mora smatrati vodičem kroz labirint svjetovnih nazora našeg kaotičnog doba; to djelo zaista siže u budućnost.*

* Izuzevši dakako Schubartovu nauku o »anima«, koja je i filozofski i teološki i historijski u toj interpretaciji neodrživa i pokazuje da auktor nije baš naročito duboko shvatio ljubimicu smisao Solovjeva i neki grčkih Otaca Sv. »sofiji«.
Nap. Ured.

U zadnjem tisućljeću Evropa je doživjela dvije epohe: gotsku i prometejsku. Gotsko doba proizašlo je iz duhovnih potresa 11. stoljeća; a opalo u 16. stoljeću; ono nam je dalo sliku harmoničnog čovjeka.

Čovjek gotike, ispunjen idejom vječnosti, diže pogled pun pouzdanja k nebu; njegove katedrale dižu se prema nebu kao simbol strastvene i žarke molitve. Taj čovjek teži samo za spasom svoje duše, čezne za odmorom u naručju Božje milosti. Tada između godine 1450 i 1550 prometejsko doba prodire u svijet gotskog čovjeka i nastaje vrijeme u znaku »herojskog« prauzora. Pisac je čovjeka toga doba nazvao »prometejskim čovjekom« po onome oholom titanu, onom »koji je stvarao unapred planove i koji se digao protiv autoriteta bogova; on je na lukavi način izmamio prirodu božanske tajne i htio svijet preobličiti po vlastitom nahođenju, te zavladao zemljom. On ne pozna nikakvog Boga, ne diže više pogled u visinu, njegove misli kruže oko kugle zemaljske, koju želi prozreti, istražiti, a njegova jedina strast je — zavladatai zemljom.

Danas, nakon 500 godina, stojimo opet na prekretnici. »Danas se nad prometejsku kulturu digao tmurni, kobni oblak i obasiplje ju smrtonosnim munjama. Evropa ide ususret krvavoj katastrofi. Približava se svršetak, koji je bio u zametku već od samoga početka. Evropa više ne može izbjeći svojoj sudbini. Taj proces nije počeo tek 1914, već trajno teče kroz četiri stoljeća. Ali na obzoru već sviće! Već se pokazuje svijetlo novoga svijeta i ono najavljuje i vanovsko doba, koje će stvoriti čovjeka po mesijanskom prauzoru. *Značajka tog čovjeka podsjećat će na značajke gotskoga vremena i za to će on poštivati gotiku i diviti joj se u onolikoj mjeri, koliko ju je prometejski čovjek prezirao.* Evropa svom silom nastoji domoći se onih ideala, koji su u srednjem vijeku bili ostvareni. To jest pravi razlog zašto ona — i ako podsvijesno — traži da dođe do jednog masovnog uništavanja, jer bi se tako oslobodila svega onoga, što leži između gotike i današnjice. Razvoj zadnjih decenija demonskom težnjom stremi k ovome cilju. Potrebno je da se i novi prauzor utjelovi u ljudima. Magijskom snagom privučea od slike novoga zbivanja, zapadni svijet stao je već mrziti ovu epohu, koja upravo svršava, a koja još stoji u znaku staroga prauzora.«

Pisac naziva novi uzor »ivanovskim« po Ivanu Evangelisti, kojemu je u izvanrednoj mjeri bio svojstven duh izmirenja, jednakosti i ljubavi. On naročito misli na mjesta 17 i 21, gdje najvrućije želje svršavaju u molitvi »da svi budu jedno«. Pisac misli da će borba za jedinstvo biti najdublja značajka ivanovskog čovjeka.

Schubartove formulacije u vezi sa budućim ivanovskim čovjekom od zamašne su važnosti za dalekosežna kulturno — i vjersko-politička razmatranja u njegovu djelu.

Schubart je uvjeren da su Slaveni, a prije svega Rusi — po svom najdubljem značaju, a ne danas aktuelnom periferijskom obliku — najbliži gotskom, a po tome i ivanovskom čovjeku. Dok je prometejsko osjećanje svijeta izviralo ponajviše iz sjevernih zemalja, prenijet će ivanovsko doba težiste na istok. »Veliki događaj, koji se sprema jest uspon Slavena do visine, koja odlučuje kulturnim razvojem Evrope«. Već je Herder, kojega Slaveni nazivaju ocem svog duhovnog preporoda, govorio o preumorenosti evropske kulture i nazvao Rusiju zemljom budućnosti. On je Ruse smatrao budućim nosiocima svega ljudskog i bio je uvjeren da će oni spasiti i preporoditi ljudski rod. Herder je polagao najveću nadu u rusku dušu. On je dakle već naslućivao mesijanski karakter ruske duše, bliske i srodne duši gotskog čovjeka; a ova duša naći će svoj najjasniji izraz u ivanovskom čovjeku.

Kako je već spomenuto, ne smije se nitko dati zavarati momentanim izrazom ruske naravi, jer je to samo prelazna faza, kako uopće čitavo naše doba pokazuje sva tipična obilježja prelaznoga vremena. Svaki, koji bi htio rusku dušu i unutarne obilježje ruskog značaja prosuditi u svijetlu politike jednog Lenjina i Staljina, politike osnovane na materijalističkom nazoru svijeta i povijesti, učinio bi tešku psihološku grešku. Schubartovo gledanje i tumačenje Rusa i ruske duše proizlazi iz posve drugog vidokruga, dalekog od vremenski ograničene sadašnjosti. Za nj je karakteristika Rusa, kao i Slavena uopće, velika težnja za slobodom. Pod slobodom razumijeva se tu ne samo oslobođenje od tuđega jarma, već i oslobođenje od one sputanosti od svega prolaznoga. »Tu se ispoljuje 'široka duša', koja se napadno razlikuje od krive sitničavosti zapada. Zadnja riječ ruske kulture, bit će ujedno jedna nova riječ o ljudskoj slobodi. Ali, da Rusi mogu naći tu riječ, da steknu pravo znanje o slobodi, potrebno je da prođu sve paklenske muke despotizma.«

Materijalno blagostanje, ili u najmanju ruku materijalna sigurnost, jesu osnov i uslov (a često puta i cilj) razvoja svakog Evropejca. On čvrsto stoji »s obim nogama na zemlji, a koji puta i sa četiri noge.« U stvari se Evropejac vara, ako se još uvijek smatra duhovnim bićem. Rusima pak nije mnogo stalo do svijeta. »Stvarnost ne igra odlučnu ulogu u njihovu životu, i oni nisu za nju niti dobro spremni. Rus ne izlazi iz čuđenja, kako je moguće da je čovjek, stvoren na sliku i priliku Božju, zapao u ovu užasnu svjetsku povijest. On se stalno osjeća gostom na zemlji. Za to zemaljska dobra ne vladaju njime, on im se zna oduprijeti i tako će si uvijek — više od drugih — sačuvati slobodu duše. Rus može biti tako slobodan, jer osjeća da ga nosi vječnost.« Prometejski čovjek teži za svijetom kakav jest, samo ga želi urediti, iskoristiti i njime vladati. Rus pak teži za drugačijim svijetom. »U

svojoj nihilističkoj požudi konačno dolazi do toga da uopće više ne želi svijeta»...

Ovu sliku o Rusima stekao je Schubart proučavajući povijest ruske duše; oni se od samoga početka približavaju ivanovskom uzoru i vanredno su slični čovjeku gotškoga doba. Kroz najstarije rusko kršćanstvo struji duh harmonije, koji se izvanredno jasno očitovao u pokretu »starcev«, toj specifično ruskoj uzvišenoj tvorevini. Staro rusko slikarstvo i danas još na nas čini utisak velike unutarnje harmonije i onog dostojanstva i lakoće, koju Rus Kirejevski suprotstavlja »važnom, gotovo teatralnom nastupu Evropejca.« Kirejevski pak sam jest mnogo istaknutiji Helen od »Grka« evropskog klasicizma i najoštrija suprotnost modernom ruskom nihilizmu. Istu harmoniju nalazimo u staroruskim oblicima organizacije. U slobodnom Novgorodu sa njegovom »volnicom« (slobodom), koji je oko god. 1400 postao središtem ruske privrede i umjetnosti, služe već u 13. st. crkva i država narodu. Kolikog li jaza između onih prilika i kasnijeg carističkog despotizma ili boljševičke diktature! Kirejevski ističe, da su u staroj Rusiji u t. zv. »Kijevska doba«, izlazili zakoni organski i prirodno iz naroda, bez terora odozgo, bez krvave državne podloge, bez klasnih razlika i stranaka. Nije bilo vitezova, koji bi tlačili seljaka ili pripadnike tuđih plemena, ali je bilo »bezbroy općina, rasijanih po čitavoj zemlji, a imale su svoja poglavica i svoj pravni poredak osnovan na unutarnjoj pravdi, bez ikakovog formalizma ili despotizma«. U ono predmongolsko doba nije u Rusiji još bilo cara, nego samo velikih knezova, koji su bili prvi inter pares među slobodnim vitezovima; jedan od prvih velikih knezova bio je Vladimir, koga istočna crkva naziva svetim. Najjasnije se pokazuje ruski osjećaj harmonije u intenzivnoj vjeri Krista Boga i čovjeka. Vječni Bog i »vječni« čovjek Pavlov drugi Adam postaju po naravi svojoj toliko srodni i usklađeni, da su se u Kristu mogli organski srasti u jednu osobu. Ova staroruska misao, koju je naročito Solovjev isticao sa ljubavlju i poštovanjem, jest integralni elemenat ruske duše i najdublji izraz osjećaja sveopćega, a ujedno najčišći i najveći odraz Rusima prirodene harmonije.

I Rusija ima svoje gotsko doba. U njemu se isto tako i još jače pokazao harmonični prauzor, nego li u gotici zapada. U srednjem vijeku sačinjavao je ruski narod jednu nedjelivu cjelinu sa onda njemu u duhu blizim zapadnim narodima; Rusija se, usprkos raskola 1054 god., osjećala organskim članom zapadnog kršćanskog svijeta. Tada još nije postojao sudbonosni problem »Rusije i Evrope«. Između istočnih i zapadnih zemalja Evrope vladao je mir, a taj je bio naravna posljedica duševnog sklada. Na temelju te unutarnje srodnosti tražili su veliki knezovi Kijeovski zblizenje sa zapadom, a nije se onda, kao kasnije kod Petra Velikog, radilo o duševnom jazu, kojeg je trebalo prebroditi.

Tri su elementarna faktora smetala ruskom osjećaju harmonije, a ujedno su mutili odnos Rusa prema Evropi. Prije svega: iz Bizanta prodirao je bizantski osjećaj vlasti u rusku dušu. Bizantinska ortodoksnost sukobila se sa priprostim i usrdnom pobožnosti ruskoga naroda, a taj je sukob pogubno utjecao na čitav daljni razvoj Rusije; utro je put cezaropapizmu i državnoj crkvi, zatim crkvenom raskolu 17. st. t. j. odvajanju pravoslavaca od starovjercata i konačno je doveo do strastvenih borbi ruskih revolucija u 19. i 20. stoljeću protiv one sa carizmom najuže povezane crkve. »Da nije bilo Bizanta, ne bi bilo ni raskolnika, ni boljševika.« —

Drugim pogubnim faktorima u razvoju ruske duše ima se smatrati provala Tatara, na istoku i germanska invazija na zapadu u prvoj polovici 13. st. Gotovo dva i pol stoljeća — od 1238 do 1480 — morao je kršćanski ruski narod nositi tatarsko breme. U čitavoj povijesti zapadnih naroda nema paralele za užase, koji su se zbivali za vrijeme vladanja tih tuđinaca. Ruskoj duši nanešene su tada duboke rane. Zamro je osjećaj pravde, nestalo je samopoštovanja i osjećaja lične odgovornosti; uz to su Rusi primili niz zločina i opaćina, kako to obično biva kada je netko stalno cilj takovih zlodjela. To su bile prirodne posljedice stoljetnoga jarma. Od onda se često kod Rusa zapaža neka potreba da budu okrutni. »Koga se mnogo muči, taj će rado mučiti druge. Onome, koji je iznutra rastrgan biti će lakše, ako vidi da drugi trpi. Do tatarskog gospodstva u Rusiji nije bilo ni carizma, ni kmetstva. Ruska je duša disala slobodu, a ne despotizam. Ta se duša ne odrazuje u carskoj Moskvi 16. st., već u slobodnom Novgorodu 14. stoljeća. Samovlada (samoderžavije) je tatarski nametnik u ruskom organizmu. »Spajanje bizantinskog sa tatarsko-mongolskim elementom simbolički je izražena u činjenici, da su se prvi moskovski carevi odijevali u nošnju mongolskih kanova, dok su istovremeno nosili ime rimskoga bizantinskog cezara. (Jer car dolazi od cezar). Između sistema jednog Nerona i Ivana Groznog nema bitne razlike. Od prvog početka bilo je u Rusiji revolucionarnih pokreta, koji su sa gotovo religijoznom strasti vodili borbu protiv bizantinsko-tatarskog duha, i ako si nisu bili toga svijesni. »Da nije bilo prozvane Tatara, ne bi bilo došlo do ruske revolucije!« U drugu ruku je upravo zamiranje pravog osjećaja otvorio — bar kod moralne elite — put spoznaji da nad pravnim osjećajem, kao najviši princip etike, stoji o s j e ć a j l j u b a v i, taj nebeski lijek za sve ljudske krivnje i razdore, koji utire put kraljevstvu Božjemu na zemlji. Ova temeljna misao kršćanstva oduvijek je u Rusiji nailazila na plodnije tlo, nego li na zapadu, koji boluje od precjenivanja principa pravde. Možda je volja Providnosti da se Kristova nauka o primatu ljubavi upravo tamo, gdje je osjećaj pravde bio najteže povrijeđen, razvije tako jasno, da zasjenjuje svaki osjačaj krivnje i osvete.

Najjače je utjecala na povijest ruske duše *germanska* *in* *v* *a* *z* *i* *j* *a*, početkom 13. stoljeća; tada su se Njemci, Švedani i Danci odazvali molbama Rusa da im dođu u pomoć protiv poganskih barbara, ali su sami zauzeli obalu Istočnog mora i tamo osnovali čvrsta uporišta, Rigu i Reval, te su sami onda prodrli do Pskov-a i Novgoroda. »*To je bilo prvo iskustvo, koje su Rusi stekli od zapadnih Europejaca.*« I to je bilo dosta gorko iskustvo. Od onda potiče ono odbijanje svega, što dolazi sa zapada. Gubitak plodnog primorja nije se ni politički, ni privredno dao lako preboliti i upravo je izazivao da kušaju na novo ga osvojiti; to je Ruse poslije uvijek opet uvlačilo u sudbonosna zbivanja zapada. Iz baltičkih borba između Rusa i Germana razvio se konačno historijski sukob između prometejske Evrope i Rusije, koja je u srži ostala gotskom. Schubart ovo rasčišćavanje naziva »najvažnijim i najneprijaznijim poglavljem čitave ruske povijesti«, i završava rečenicom: »možda i povijesti čitave Evrope!«... On u svojoj knjizi još nije mogao zabilježiti historijski događaj ponovnog pripojenja baltičkih zemalja Rusiji. Da li se može smatrati ovu teritorijalnu reintegraciju pod vodstvom današnje prometejske Moskve završnim činom drevnoga sukoba? Jedva. Ili će tek *ivanovska* Rusija posve dokončati sudbonosni jaz između istoka i zapada? —

Velika sudbina Rusije počima tek sa intenzivnijim duševnim i kulturnim kontaktom sa Evropom u vrijeme Petra Velikoga. U tri navrata novo prometejsko osjećanje svijeta preplavljuje Rusiju, i to: početkom 18., 19. i 20. stoljeća. Posrednici bijahu: politika evropeizacije Petra I, francuska revolucija i bezbožni boljševizam. A kod svakog prometejskog vala, ruski je narod odmah instinktivno osjetio o čemu se radi. Antikristom nazvali su Petra I., Antikrist im je bio Napoleon, sin revolucije, a državom Antikrista nazivaju oni, koji su ostali vjerni crkvi današnju zemlju sovjeta. Karakteristične su također simpatije, koje boljševizam goji prema Petru I., čije se zasluge spominju u školskim knjigama i prikazuju u jednom sovjetskom filmu, i onda simpatije prema Jakobincima. Jedna moderna ruska ratna lađa nosi jakobincima u čast ime »Marat«! Schubart predviđa da će boljševizam biti zadnji veliki pokušaj, da se silom uvede prometejsko osjećanje na ruskom tlu, koje za to nije dosta prijemljivo. Suprotnost između prometejskog i gotskog osjećanja svijeta na zapadu jest dovela do vjerskih borba ranog novog vijeka, a na istok je došla preko *K* *a* *n* *t* *a*, *H* *e* *g* *e* *l* *a*, i *M* *a* *r* *x* *a*, te konačno svršava sa *L* *e* *n* *j* *i* *n* *o* *m*. Završetak u toliko, što se Rus, kojemu široke stepe njegove domovine navraćaju misli na vječnost, taj Rus sa onim živim sve-osjećajem ne će se nikada posve prilagoditi prometejskoj kulturi, nošenoj od osjećanja *p* *o* *j* *e* *d* *i* *n* *e* *m* *r* *t* *v* *e* *t* *o* *č* *k* *e* i uperenoj na autonomiju pojedinca, ili drugim riječima: na pad Božanstva. Staroruska duša uvijek se nanovo i naporno kušala braniti od onog sa zapada impotiranog prauzora. »Od vremena Petra I. ruska se kultura razvijala

po tuđinskim formama, koje nisu bile organski srasle sa ruskom naravi, nego su joj bile silom nametnute. Tako je došlo do p s e u d o m o r f o z e k u l t u r e. Posljedica jest duševni prelom, koji se pokazuje u svim životnim manifestacijama zadnjih generacija, ona *ruska bolest od koje se danas već zarazio cijeli svijet, barem posredno, t. j. kroz potrebu samoobrane*«. »Jedan paroksizam u historijskim razmjerima.«

Tipični način kojim Rus svom duševnom razvoju reagira na prometejsku kulturu disharmonije, koja mu se izvana nameće, uvijek jest m e s i j a n s k i: Rus nije nikada izgubio kontakt sa vječnosti, makar on to nijekao ili pokušavao nijekati. U tome je p o s v e A z i j a t. Ako mu ovaj svijet nedostaje, onda samo za to što on — kako kaže Dostojevski — nosi u svojoj duši čišću sliku nego li drugi narodi, t. j. sliku Spasiteljevu. Očaj i nezadovoljstvo, kojim gleda na ovaj svijet jest izraz duboke potrešenosti radi gubitka božanske harmonije, koju je nekada imao. Za to nastoji u svojoj okolini saградiti ono što je izgubio, nastoji prilagoditi disharmonični vanjski svijet svojoj nutarnjoj nebeskoj slici. To je temeljno obilježje m e s i j a n s k o g č o v j e k a, kome nije, kao prometejskom čovjeku, ovaj svijet posljednje i najvažnije, već mu se radi o kraljevstvu Božjem. »Mesijanizam je osjećaj poziva.« Ruski mesijanizam uvijek je nastojao sve izmiriti i izravnati. Prvi puta je taj mesijanizam propovijedao vjerski pisac F i l o f e j, starješina Jelisavinog manastira u Pskov-u; od njega potiče nauka da je Moskva treći Rim i da je pozvana da izmiri i primi u sebe prvi i drugi Rim (Bizant), a ne da ih potisne ili pretekne. S o l o v j e v u svom spisu »Tri sile« pridaje Rusiji snagu da organski sjedini dvije historijske sile pokretnice: jedinstvo bez slobode u formi muhamedanske Azije, i slobode bez jedinstva u formi poslije-gotske Evrope. B u l g a k o v p a k (u L'orthodoxie, 1937) kaže da je zadaća buduće ruske crkve izmiriti protestantizam sa Rimom. (Što je vrlo vjerojatno, kad ona sama bude jednom povezana s Rimom. Nap. Ur.) I Dostojevski je sanjao o univerzalnoj i jedinstvenoj crkvi, kad je Ruse nazvao narodom, koji nosi Boga (Bogonosec).

Mesijansko osjećanje tjera Rusa ne samo na to da spozna istinu, već i da ž i v i p o n j o j. On je uvjeren da do spoznaje Boga može doći samo, ako živi po volji Božjoj. »Ne može čovjek priznavati kršćanske istine, a ujedno se pomiriti sa zbiljom antikristovom, kao da u sve vijeke ne može da bude drugačije«; to je smjela i odlučna izreka velikog kršćanskog borca S o l o v j e v - a, a usmjerena protiv današnjeg oportunističkog vremena. — Nije li također karakteristično da Rusi imaju za pojmove »istina«, »stvarnost«, i »pravednost« samo jednu riječ — »pravda«? Nije li značajno i to, da ruski pjesnici i mislioci tako rado ulaze u neposrednost života? I da toliki pisci, kao Kirejevski i Solovjev, pa Dostojevski i Rosanov, žrtvuju svoje najbolje godine političkoj publicistici? A konačno je značajno i to da ruska nacionalna ideja onamo od vremena svete alijanse Aleksandrove, pa do boljševičke

propagande za »oslobođenje svjetskog proletarijata« uvijek u sebi krije neki mesijanski elemenat.

U stvari osjećaju mesijanski također zapadni i južni Slaveni. U Poljskoj je oduvijek vladao mesijanski uvriježeni katolicizam i taj je rascjepkanu državu uvijek opet duhovno sjedinio i tako pripravljaio teritorijalno ujedinjenje. U poljskom marijanskom kultu zapaža se naročito jaki spoj starokršćanskog vjerskog oduševljenja sa vatrenim nacionalizmom. Najstarija poljska narodna himna, Bogurodzica, jest marijanska pjesma! Mickijević, koji je po majci bio povezan sa jednom židovskom sektom, svjesno je unosio mesijanske elemente Starog Zavjeta u poljsku nacionalnu ideju, a ta je do dana današnjega sačuvala svoj vjerski karakter.

U husitskim borbama Čeha krije se također mesijanski elan, kako god je upravo husitstvo pogubno djelovalo u povijesnoj drami evropskog univerzalizma. U Češkoj mnoga mjesta imadu biblijska imena (Tabor!), pa svjedoče za onaj vjerski duh, koji je tamo vladao. — Kod Slavena na Balkanu pako ušćuvale su ideju otkupljenja one krvave uspomene iz vremena borbi sa Turskom.

Prometejska kultura, razvijena do vrhunca, teško pritište Ruse. Ovaj pritisak rodio je ruski nihilizam, onu apokaliptičku čežnju za svršetkom, a Rus — za razliku od pasivnog, asketskog Indijca — želi aktivno sudjelovati u tome, da što brže dođe do tog svršetka. Značajna je izreka Bakuninova: »Carstvo će prasnuti, u to ne sumnjam. Želim jedino da prasne pred našim očima.« Nihilizam jest izopačena forma mesijanizma. Bolna spoznaja Rusa, da su odvojeni od višega reda, da se taj red više ne podudara sa zbiljom, natjerala ih je u očaj; u njima je rasla želja za razaranjem. Oni se iz naroda seljaka i svetaca pretvoriše u narod revolucionara i fantasta. Rus ne može živjeti bez nekog eshatološkog iščekivanja. Zapadnjaku nije takovo očekivanje svojstveno. Apokaliptički »razaratelji«, kao anabaptisti, ili u novijoj Evropi — dakako na drugom polju i prema tome drugog efekta — jedan Heinrich von Kleist, Nietzsche ili Vincent van Gogh samo su tragične iznimke. Apokaliptički Rus podsjeća na one prve kršćane, koji su iščekivali skori povratak Spasiteljev, te su molili: »Neka dođe kraljevstvo Tvoje, a zemlja neka prođe.« »Neka dođe kraljevstvo Tvoje, a zemaljsko neka prođe« jest misao vodilja novije ruske kulture. No ovo negiranje svijeta naraslo je u ruskom nihilizmu do želje za uništenjem svijeta. »Nihilizam jest pesimizam u djelu. Tu se ruska religioznost razaralački osvećuje Evropi, to je zakašnjela odmazda za Napoleonov pohod. Ruska revolucija osvećuju francusku, koje je ona zapravo posljedica. Revolucionarci rade po svijesnoj želji da Rusiju evropeiziraju, što više, da je uredi po americkom uzoru. Ali svršetak će biti, da će Rusija biti očišćena od Evrope. Boljševizam jest poput reformacije drastičan primjer za paradoksnost povijesti.« Ruski nihilizam

nosi vjersko obilježje, t. j. on jest u negativno iskrenuti vjerski afekt. »Kod uzvišenog mislioca Solovjeva i kod Bakunina, koji ne pozna nikakvih zapreka vidi se ista dubina duše; kršćanske nade u spasenje kod prvoga jednako su duboke kao one bezbožne kletve kod drugoga.« Izvor odakle propaganda kominterne crpi svoje lozinke je ono apokaliptičko nagoviještanje razaranja, koje je u perspektivi budućnosti u isti mah »radosna vijest o približavanju spasenja«, kako je već Herzen sredinom prošloga stoljeća kazao. U prvim decenijama svoga života vjerovao je Solovjev u buduće sjedinjenje Boga i svijeta, ali i u ovu ivanovsku dušu konačno prodire tamno apokaliptičko osjećanje, tragični simbol da je i on bliz općoj povijesti duše svoga naroda. U njegovim zadnjim spisima razabire se briga oko budućnosti Evrope; on predviđa njen slom i misli da će ju u gospodstvu nad svijetom zamijeniti budući panmongolizam. Dostojevski, Tolstoj, Mereškovski, Pečjorin i Berdjajev svi podjednako poznaju onaj osjećaj »blaženosti propadanja«, za koji je Nietzsche skovao riječ o »dionizijskom pesimizmu«. Nihilistički, pa i boljševički Rus krije u svom srcu tajnu čežnju za apsolutnim ništavilom, za preporodom harmonije one gotske kršćanske Rusije od god. 1200.

Schubart strogo luči ruski ateizam od evropskoga. U Rusiji bezboštvo poprima karakter oštrog pokreta, dok u Evropi ostaje ono mlačno i indiferentno. Bakunin dolazi u kontakt sa religijom, jer joj je protivnik; marksizam, kojemu je osjećajno i dinamično bezboštvo Rusa posvema strano, proglašuje vjeru »privatnom stvari« pojedinca. Ruski ateizam je buntovnički, a nije indiferentan; ruska revolucija je uvijek vjerska borba, bez obzira, kakove je vrsti ta fanatična »vjera«. Kod Rusa je marksizam postao prividnom religijom. Oni su se prirođenim nevropijskim vjerskim patosom i u potrebi za dogmama, bacili na jednu nauku, koja je nikla iz evropskog racionalizma; religija se tu odnosi na vrednote ovoga svijeta, iznosi obilje vjerskih surrogata, kao: mašine, tehniku, socijalni kolektiv, petgodišnji plan, Marksa, Lenina, Stalina, proletarijat, svjetsku revoluciju — ukratko — čitavo carstvo idola. Već je Aristotel rekao, da se može čovjeka upoznati, ako mu se prilazi sa ljudskim prijedlozima. »Gledajući na Rusiju spoznajemo, i ili bi morali spoznati, da je socijalni život bez morala neizdrživ, a moral bez božanstva nemoguć... Rusko bezboštvo — centralno djelo boljševičke revolucije — je ultimaturno Boga Evropi...«

Schubart kaže da u Rusiji danas nastaje novi tip ljudi, kao plod stoljetnog raščišćavanja između istočne i zapadne kulture. Taj čovjek, koji se bitno razlikuje od onoga prije god. 1917., biti će pravi Rus, ali ujedno i baštinik vječnih vrednota zapadne kulture; to će biti novi čovjek sa istočnom dušom, no koja će se očelicitati prolazeći kroz zapadnu kulturu. Imati će tipični slavenski žar, a biti će sušta protivština Evrope. Ovaj novi čovjek će tek izreći

odlučnu riječ p o m i r b e u problemu Istok - Zapad. Današnji Rus još nije ivanovski čovjek, ali taj će niknuti iz današnje Rusije, koja će se dovinuti do toga stepena. Buduća Rusija biti će ona, koja će izmorenom životu modernog čovječanstva dati svježinu i obnoviti ga. Evropa je posuda, u koju će to svježe vino teći, a ta posuda čuvati će ga da ne protekne ništo. U modernoj Evropi jest oblik bez života, a u Rusiji život bez oblika. Ali akcenat preporoda ljudi, do kojega će doći, kad se bude riješio problem Istok - Zapad, leži na ruskoj strani, na strani života, a ne na strani forme. Englez želi iz svijeta napraviti tvornicu, Francuz salon, Nijemac kasarnu, a Rus crkvu — u historijskom smislu riječi, a ne u onom od zapadnog mentaliteta izopaćenom. Englez želi imati koristi od drugih ljudi, Francuz želi ljudima imponirati, Nijemac im hoće zapovijedati, a jedino Rus od drugih ljudi ne traži ništa. To je srž ruskog bratskog osjećanja, a to osjećanje je evanđelje budućnosti; odavde polazi ona velika moralna snaga, koja će se boriti protiv ideja nasilnih ljudi i silničkih država. Dvadeseto stoljeće puno je protivurječja, poput Rima prije propasti; sve je puno struja i protustruja, previranja, nastojanja i propadanja, ali i mesijanskih nada. »Približava se doba nove Apokalipse, općeg suđenja i uskrsnuća. Prometejski čovjek osuđen je na smrt. Sada neka se rodi ivanovski čovjek!«

Sa tim strastvenim Credom dovršava Schubartova odlična knjiga. Povrh onog općenitog govora o današnjim prilikama, katolika će naročito zanimati govor o misiji, koju autor pridaje k a t o l i č k o j c r k v i u vezi sa problemom Istok-Zapad. (Autor je protestantski teolog, ali ima otvorene oči i znade, što katolička crkva znači za svijet i budućnost.) Po Schubartovom uvjerenju Rusima su dane sve mogućnosti da budu najvjerniji sinovi Kristovi. Na rimskoj je crkvi da se pobrine, kako bi postali n j e n i najbolji sinovi. Rimaska crkva ne bi smjela nikada zaboraviti, kako usrdno ruski istok od nje očekuje znak pomirbe. Tamo je sakupljeno obilje kršćanskog duha, samo mu treba dati oblika i vodstva. »Kada bi se našla ruska duša sa katoličkim umijećem vođenja ljudskih duša, naš bi neuspjeli planet imao još zadnju otvorenu mogućnost da ipak još postane pristojno nebesko tijelo...«

Dr. M. Antun Adler